

شیوه‌های اهل بیت علیهم السلام در نقل و نشر حدیث

حسن خفاجه^۱

چکیده

در نشر حدیث، شیعه متفق القول هستند که از زمان حیات پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله شروع شده و توسط اهل بیت علیهم السلام و پیروان آنها احادیث نقل، تدوین و نشر شده است. اما سوال اساسی این است که اهل بیت علیهم السلام چه روش هائی را در این راستا داشته اند؟ و این تحقیق در پی بر شمردن این روشها و بیان شواهد و ادله بر آنها می باشد. بر این اساس روشهایی که اهل بیت علیهم السلام بکار برده اند در سه محور کلی؛ کتابت، شفاهی و تعلیم شاگردان می توان خلاصه نمود. البته هر یک از این سه روش دارای زیر شاخه هایی می باشد که در این تحقیق به میزان لازم به آنها اشاره شده است.

کلید واژه ها

امامان شیعه، کتابت حدیث، میراث مکتوب، شاگردان امام صادق علیه السلام

۱. دانش پژوه سطح چهار حوزه علمیه نواب، مشهد مقدس، Khh1360@gmail.com

مقدمه

بین شیعه و اهل سنت در نقل و نگارش حدیث اختلاف وجود دارد و اکثر اهل سنت، معتقد اند نقل و کتابت احادیث -علی رغم موافقت رسول خدا صلی الله علیه و آله در زمان حیاتشان (معارف، ۱۳۸۷، ص ۴۶) با انگیزه های مختلف محدود و بلکه ممنوع شده است. (معارف، ۱۳۸۷، ص ۸۴) و چنین تفکری حدود یک قرن ادامه یافت و ثمره آن آسیب های به روایات رسول خدا صلی الله علیه و آله وارد نمود.

اما به گواه بررسی های تاریخی، در خصوص حدیث شیعه مشکلات ذکر شده در حدیث اهل سنت، به وجود نیامد و فاصله صدور حدیث و کتابت آن به حدی نبود که متضمن تغییر چشمگیر در الفاظ حدیث یا تغییر فاحش در معانی آن و از این دو بالاتر، کثرت جعلیات گردد. لذا شیعه از زمان حیات پیامبر به نقل و نگارش حدیث اقدام نموده و هیچ گاه کتابت و نقل احادیث را منقطع نمی داند.

لذا ضرورت ایجاب می نماید که بررسی شود نشر احادیث شیعه با چه روشهایی صورت گرفته و اهل بیت علیهم السلام در حفظ، نقل و نشر احادیث چه شیوه ایی را بکار برده اند؟

پیشینه طرح این تحقیق به این نحو است که بطور پراکنده در منابعی از جمله: نقش ائمه در احیاء دین (علا مه عسکری)، اعیان الشیعه سید محسن امین عاملی، تاریخ تشیع رسول جعفریان، تاریخ حدیث شانه چی، تاریخ عمومی حدیث و .. وجود دارد، اما اثری مستقل که بزور ویژه به این مساله پرداخته باشد وجود ندارد و یا حداقل نگارنده این تحقیق به آن دست نیافته است.

بر این اساس در تحقیق حاضر بعد از اشاره به برخی مفاهیم اساسی به روشهایی که اهل بیت علیهم السلام در نشر احادیث برعهده داشته اند با شیوه ای توصیفی تحلیلی احصاء شده و شواهدی برای هر مورد ذکر گردیده است.

مفاهیم اساسی

اهل بیت علیهم السلام

واژه «اهل بیت» مرکب از دو کلمه است: اهل و بیت

اهل بیت در لغت: کسانی که در سایه پیوند خویشاوندی، در خانه‌ای به صورت مشترک زندگی می‌کنند.

در منابع لغوی عرب کلمه «اهل» بر نوعی رابطه و پیوند میان یک انسان با انسان یا با چیز دیگری دلالت

می‌کند؛ برای نمونه، در عربی، همسر را اهل مرد می‌شمارند، امت هر پیامبری اهل اویند و ساکنان خانه یا

شهر، اهل خانه یا شهرند. همچنین، پیروان هر دین و آیینی اهل آن دین‌اند (ابن منظور، ۱۴۱۴، ج ۱، ص ۱۸۶)

، اهل بیت در اصطلاح و عرف مسلمانان معنای خاصی دارد (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ص ۲)

مقصود از «اهل بیت» چه کسانی هستند؟

مقصود، پیامبر (ص)، علی، فاطمه، حسن و حسین (علیهم السلام) هستند و دیگر افراد را شامل نیست.

روایات متضافر بلکه متواتر از پیامبر (ص) نشان می‌دهد که در این آیه، جز خود پیامبر (ص) و ساکنان خانه

فاطمه، احدی مقصود نیست و این روایات را گروهی از صحابه از پیامبر (ص) نقل کرده‌اند که برخی از

آنها عبارت‌اند از: ۱. ابوسعید خدری ۲. انس بن مالک ۳. ابواسحاق

حدیث شیعه

مقصود از حدیث شیعه، احادیث پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و امامان علیهم السلام است که از طرق

مورد قبول شیعه وارد شده. به اعتقاد شیعه امامان به عنوان جانشینان رسول خدا صلی الله علیه و آله از دو

ویژگی علم موهوبی و عصمت برخوردارند، لذا قول و فعلشان همانند قول و فعل پیامبر معتبر است رسول

خدا نیز در حدیث متواتر ثقلین، تمسک به آنان را توصیه کرده آن را عامل رهایی از گمراهی دانستند و در

نتیجه حجیت آنان را امضا فرمودند، از این رو شیعیان علاوه بر ثبت روایات پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به نگارش حدیث امامان علیهم السلام نیز پرداختند.

اهل بیت علیهم السلام و نشر احادیث

بطور کلی شیوه های نقل و نگارش احادیث از سوی ائمه علیهم السلام را می توان به سه شیوه؛ کتابت، نقل، تعلیم و تربیت خلاصه نمود که ذیلا آنها را به صورت فهرست وار اشاره می نمائیم و بعد از آن تفصیلا هر یک را ذکر و ادله و شواهد آنرا ذکر خواهیم نمود:

۱- کتابت و نگارش حدیث. و کتابت هم به صور ذیل قابل مشاهده می باشد:

الف) صحیفه، کتاب، مصحف و رساله ها که یا(راسا توسط امام علیه السلام نوشته شده یا به درخواست راوی و این اخیر یا تفقهها بوده یا به جهت امتحان امام علیه السلام بوده است).

ب) مکاتبه با اصحاب.

ج) بصورت صدور توقیع ها

۲- نقل احادیث بصورت شفاهی:

الف) عرضه

ب) ایراد خطبه

ج) سماع

د) قضاوت

ه) مناظرات

۳- تربیت و تعلیم شاگردان

الف) تعلیم شاگردان عام

ب) تعلیم شاگردان خاص

۱- بصورت وکالت

۲- بصورت تعلیم تخصصی در رشته خاص

روش اول: کتابت و نگارش حدیث

روش کتابت توسط علی علیه السلام

همراهی ۳۳ ساله امام علی (علیه السلام) با پیامبر (۱۰ سال قبل از بعثت به اضافه ۲۳ بعد از بعثت) و همراه و همراه بودن وی با پیامبر (صلی الله علیه و آله) موجب اخذ و انتقال گنجینه عظیمی از معارف توسط ایشان به نسل بعد شد. علاوه بر نقل روایات رسول الله (صلی الله علیه و آله) سه مجموعه صحیفه، کتاب و مصحف امام علی (علیه السلام) نیز به صورت مکتوب وجود داشته است.

صحیفه امام علی (علیه السلام)؛ مجموعه‌ای کوچک از روایات پیامبر (صلی الله علیه و آله) بوده است این مجموعه که در کتابهای اهل سنت بدان اشاره شده که همیشه همراه حضرت بوده است (مهدوی راد، ۱۳۸۸)

کتاب امام علی (علیه السلام)؛ مجموعه‌ای بسیار بزرگ بوده است که از ودائع امامت شمرده شده است و بعضی از ائمه (علیه السلام) آن را بر اصحاب خاص قرائت کرده و یا نشان داده‌اند (مهدوی راد، ۱۳۸۸)

مصحف امام علی (علیه السلام)؛ که همراه با تفسیر و نکات پیرامونی قرآن بوده است و در اختیار ائمه است (مهدوی راد، ۱۳۸۸)

به موارد فوق می‌توان کتابت نامه‌ها و مکاتبه با فرمانداران، قضات و ... را که در قالب توصیه‌ها یا تذکرات بوده اضافه نمود که بخش از آنها در نهج البلاغه سید رضی ره جمع آوری شده است.

البته کتابت حدیث توسط شاگردان امام علی (علیه السلام) نیز صورت می گرفته و از شاگردان خاص حدیثی حضرت علی علیه السلام می توان به ابورافع، عبدالله بن عباس، سلیم بن قیس، حارث اعور و ... اشاره کرد. امام علی علیه السلام از طریق این شاگردان به نقل و کتابت حدیث همت می گماردند.

مصحف حضرت فاطمه (علیها السلام)

این کتاب که از ودائع امامت شمرده شده است مجموعه‌ای از سخنان حضرت جبرئیل (علیه السلام) با حضرت فاطمه (علیه السلام) می باشد که توسط امام علی (علیه السلام) به نگارش درآمده است. در این مجموعه اخبار حوادث و رخدادهای آینده اهل بیت و ذریه حضرت فاطمه (علیها السلام) اشاره قرار گرفته صحیفه سجادیه

مهم ترین اثر به جای مانده از امام زین العابدین (علیه السلام) است که در ابتدا ۷۵ دعا بوده است و اکنون ۵۴ دعا در آن موجود می باشد.

رساله حقوق

مشهورترین میراث مکتوب ائمه رساله حقوق امام سجاد (علیه السلام) است که در آن پنجاه حق شمارش شده است.

رساله زهد

این رساله در زمان امام سجاد (علیه السلام) منتشر شد و نسخه ای از آن را ابوحمزه ثمالی در سفر به یمن مشاهده و خدمت امام عرضه کرد و امام آن را تایید فرمود.

علاوه بر میراث حدیثی باید به پایه گذاری مدرسه عظیم فرهنگی شیعی در دوران امام سجاد (علیه السلام) نیز اشاره کرد که این مدرسه در زمان امام باقر (علیه السلام) شکوفا گشت و در دوران امام صادق (علیه السلام) به اوج خود رسید. فقه، حقوق، معارف و تفسیر شیعی برگرفته از این مدرسه است.

میراث مکتوب حدیثی امام باقر و امام صادق (علیهما السلام)

شرایط مساعد فرهنگی با کوشش‌های صادقین (علیهما السلام) به بار نشست و میراث حدیثی گرانبهائی در ابواب مختلف تفسیر، فقه، عقاید، اخلاق و تاریخ را به مسلمین عرضه کرد برخی از آنها عبارت اند از:

تفسیر قرآن

امام باقر و امام صادق (علیهما السلام) افزون بر سفارش به خواندن و تدبر قرآن، و نفی تفسیر به رأی به تفسیر (الکلبینی، ۱۳۷۵، ج ۸، ص ۵۳ و ص ۳۱۱، ح ۴۸۵) قرآن پرداختند و مفهوم و مصادیق آیات الهی را تبیین ساختند و در پاره‌ای موارد به تأویل آیات قرآنی نیز همت گماردند.

الصحیفه الصادقیه: عنوان کتابی است که دعا‌های امام صادق (علیه السلام) را در حدود یک هزار صفحه جمع‌آوری کرده است. آقای آل طعان تدوین‌کننده این کتاب است و آقایان باقر شریف قرشی و سید محمد کاظم قزوینی نیز یک جلد از کتابهای موسوعه الامام الصادق (علیه السلام) خود را به ادعیه امام صادق (علیه السلام) اختصاص داده‌اند.

از دیگر میراث‌های مکتوب امام صائق علیه السلام می‌توان به: رساله الهلیلجه، توحید مفضل، نامه امام به عبدالله بن نجاشی والی اهواز و رساله معایش العباد و ... می‌باشند.

اصول اربعمائه

شیعیان از ابتدا منع تدوین حکومت را نادیده گرفتند و به سختی به نگارش مخفیانه احادیث همت گماردند. همین اهتمام سبب پیدایش مکتوباتی شد که از آن به اصل تعبیر می‌شود و با عنوان اصول اربعمائه جایگاهی خاص در میان احادیث شیعی دارد. مقصود از اصل نوشته‌ای است که نویسنده سخن معصوم (علیه السلام) را شخصاً و یا به واسطه راوی آن را شنیده است و برای اولین بار به صورت نگاشته درآورد. درباره تفاوت اصل با کتاب و رساله اقوال مختلفی وجود دارد که در کتابهای مفصل آمده است (آقا بزرگ الطهرانی،

۱۴۰۳، ج ۲، ص ۱۲۶) شایان ذکر است مجموع نوشته‌های حدیثی در عصر ائمه (علیه السلام) را تا شش هزار و ششصد کتاب برآورد کرده‌اند. مجموعه‌ای به نام الاصول الستة عشر اکنون در دست است که ادعای بازماندگی اصول اربعمائه را دارد ولی این ادعا ثابت شده نیست (مجله علوم حدیث، ۶، ص ۱۸، ۲۳۱ و ۱، ص ۱۲۳ - ۶۹)

مکاتبات با اصحاب

نوشتن و پاسخ خواست از امام از دوران امام صادق (علیه السلام) شروع و در زمان امام کاظم (علیه السلام) و ائمه متأخر گسترش یافت و نیز نامه‌های مستقیم امامان به برخی اصحاب مانند علی بن یقطین، حسین بن مختار در همین دوران انجام می‌گیرد (کلینی، ۱۳۷۵، ج ۱، ص ۳۱۲)

نشر و تدوین در قالب «مسائل»

پرسش از نادانسته‌های فقهی و غیر فقهی از زمان رسول الله (صلی الله علیه و آله) در بین مسلمانان رواج داشت، اما از دوران امام باقر و امام صادق سؤال‌های تخصصی و مبناساز جایگزین پرسشهای خصوصی و تخصصی شد و افرادی مانند زکریا بن آدم، محمد بن سلیمان زراری، هارون بن مسلم، یعقوب بن یزید، یعقوب بن اسحاق و ... کتابی به نام مسائل داشته‌اند. مشهورترین کتاب با این نگارش از آن علی بن جعفر برادر کوچک‌تر امام کاظم (علیه السلام) است که امروزه به نام مسائل علی بن جعفر شهرت دارد.

امام رضا علیه السلام با توجه به فرصت پیش آمده در دوره مامون چند کار مهم از جمله همگانی کردن احادیث اعتقادی و تبدیل ایران به پایگاه تشیع اقدام نمودند. و میراث مکتوب ایشان در موضوعات اعتقادی (حدود پانصد روایت) (عزیز الله العطاردی الخبوشانی، ۱۳۷۳، ج ۱، ص ۸۸-۲۵۶)، فقهی

(حدود یک هزار و صد حدیث)، تفسیر و مکتوباتی که به ایشان نسبت داده اند از جمله:

صحیفه الامام الرضاعلیه السلام، فقه الرضا و طب الرضا. از این سه صحیفه از اعتبار ویژه‌ای برخوردار است و در میان قدما کتابی مشهور بوده است، چندان که فضل‌الله راوندی شرحی بر آن نگاشته است و نسخه‌های قدیمی آن نیز یافت می‌شود.

مکاتبه بصورت نگارش توقیع

شیوه نقل و نگارش حدیث همانگونه که ذکر شد از طریق وکلا و به گونه محدود، شیوه مکاتبه و نگارش توقیع، رجوع به عالمان دین به جای رجوع مستقیم به امامان از پیامدها و آثار رواج فرهنگ خاص تلقی معارف شیعی در زمان امامان سه‌گانه بود بعد از امام رضا علیه السلام بود صورت می‌گرفت و راه نقل و نگارش حدیث در دوران غیبت امام عصر (علیه السلام) و ارتباط با امام زمان صورت می‌گرفت. از طرفی هجرت علمایی مثل ابراهیم بن هاشم و برقی و ... از کوفه به قم موجب انتقال معارف حدیثی موجود در کوفه به قم گشت و با قوانین و شاخصه‌های حاکم بر مدرسه کوفه هماهنگ شد. و حدود سال سیصد هجری این مدرسه در اوج دوران علمی خویش بود که نتیجه آن نگارش کتابهایی همچون المحاسن، الکافی و من لا یحضره الفقیه بود.

روش دوم: نقل احادیث بصورت شفاهی

بصورت ایراد خطبه

علی علیه السلام برخی بیانات خود را حضوری و بصورت خطبه ایراد می‌نمودند، کما اینکه نمونه‌هایی آن آنها را می‌توان در کتاب شریف نهج البلاغه مشاهده نمود که بعد ها بصورت مکتوب به ما رسیده است. هم چنین روایتهای رسیده در قالب قضاوتهای علی علیه السلام از این مقوله می‌باشند.

و هکذا خطبه فدکیه که مشهورترین بخش از سخنان حضرت زهرا سلام الله علیها خطبه‌های ایشان است که پس از به تاراج رفتن خلافت در مسجد و منزل ایراد کرده‌اند. خطبه مشهور فدکیه از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. تبیین معارف ناب، موقعیت‌شناسی، بیان نمودن جایگاه ولایت، فصاحت و بلاغت خاص و ... از ویژگیهای این خطبه است.

بیان مواعظ اخلاقی، احتجاج، دعا و مناجات

بیان مواعظ اخلاقی، احتجاج و مباحثه، دعا و مناجات امام حسین (علیه السلام) در صحرای عرفات، احادیث حماسی (در دوران قیام امام حسین (علیه السلام) در نقل و بسط احادیث از سوی امامین علیهما السلام صورت می‌گرفت.

بیشتر سخنان نقل شده از این دو امام مواعظ اخلاقی است که در جلسات خصوصی بیان می‌کرده‌اند. البته احادیث فقهی بسیار کمی نیز از آنان نقل شده است.

احتجاج و مباحثه با مخالفان اهل بیت که سعی در تنقیص امام علی (علیه السلام) داشتند در احادیث امام حسن (علیه السلام) گزارش شده است. کما اینکه ادعیه امام حسین (علیه السلام) مناجات حضرت علیه السلام در صحرای عرفات می‌باشد که از متون زیبا و بلند معرفتی شمرده می‌شود.

دوران شش ماهه قیام امام حسین (علیه السلام) پس از مرگ معاویه تا زمان شهادت حضرت ویژگی خاصی در تاریخ حدیث دارد. از این دوران احادیثی حماسی و سرشار از ابهت، عشق و اخلاص گزارش شده است که موجب اهتزاز روح و طرب معنوی است (عزیز الله عطاردی، ۱۳۷۳)

بیان مواعظ اخلاقی و اجتماعی در منبر

برخی متون منبر رسمی امام سجاد در مدینه را گزارش کرده‌اند که امام در آنجا مواعظ اخلاقی خود را در فرصتهای مناسب بیان می‌فرمود. اهمیت موعظه‌های امام وقتی شناخته می‌شود که بدانیم مدینه در آن روزگار بر اثر سلطه طولانی معاویه و سایر بنی امیه به پایگاهی برای لهو و لعب نامبردار شده و به مرکز غنا شهره گشته بود.

و بعد ها بعد از آماده شدن زمینه برای فعالیت‌های امامان صادقین علیهم السلام، شیعیان به خدمت امام باقر (علیه السلام) و امام صادق (علیه السلام) رسیده و احادیث رسول خدا (صلی الله علیه و آله) و سخنان ائمه (علیه السلام) را، که بازگویی احادیث پیامبر (صلی الله علیه و آله) بود - یادداشت می‌کردند. مجالس علمی در مسجد رسول الله (صلی الله علیه و آله) - در منزل ائمه (علیه السلام) و در موسم حج و هر جا که فرصتی پدید می‌آمد برقرار می‌شد.

در مواردی دیگر ائمه (علیه السلام) به پرسش از اصحاب خود پرداخته و پس از آماده ساختن او برای یادگیری دقیق و عمیق معارف را برای او بیان می‌کردند.

هشام بن سالم می‌گوید: دخلت علی ابي عبد الله (علیه السلام) فقال لی: أتنتع الله؟ فقلت: نعم، قال: هات، فقلت: هو السميع البصير، قال: هذه صفة يشترك فيها المخلوقون. قلت: فكيف تنعته؟ فقال: هو نور لا ظلمة فيه، وحياء لا موت فيه، وعلم لا جهل فيه، وحق لا باطل فيه. فخرجت من عنده وأنا أعلم الناس بالتوحيد (طهرانی، ۱۴۰۳، ج ۱، ص: ۳۴۰).

بصورت عرضه احادیث

محدث و فقیه بودن راوی موجب آن می‌گشت که احادیثی که از پیامبر (صلی الله علیه و آله) و ائمه پیشین نقل شده و رواج یافته بود بر ائمه (علیه السلام) عرضه شده و بموجب تأیید، تصحیح و یا رد آن احادیث

شود؛ عبد المؤمن الانصاری می‌گوید: «قلت لأبی عبد الله علیه السلام: إن قوماً رَوَوْا أن رسول الله صلى الله عليه و اله قال: "إن اختلاف أمتی رحمۃ"؟ فقال: "صدقوا"، قلت: "إن كان اختلافهم رحمۃ فاجتماعهم عذاب"؟ قال: ليس حيث ذهب و ذهبوا، إنما أراد قول الله عزوجل: (فلو لا نفر من كل فرقة منهم طائفة ليتفقهوا فی الدین و لينذروا قومهم إذا رجعوا إليهم لعلهم يحذرون) فأمرهم أن ينفروا إلى رسول الله صلى الله عليه و اله و يختلفوا إليه فيتعلموا ثم يرجعوا إلى قومهم فيعلموهم، إنما أراد إختلافهم من البلدان لا إختلافاً فی دین الله، إنما الدین واحد» (طهرانی، ۱۴۰۳، ج ۱، ص: ۳۴۰)

شیخ مفید (ره) درباره امام باقر (علیه السلام) می‌نویسد: و روی عنه معالم الدین بقایا الصحابه و وجوه التابعین و رؤساء فقهاء المسلمين و صار بالفضل علماً لاهله تضرب به الامثال و تصیر بوصفه الآثار (طهرانی، ۱۴۰۳، ج ۱، ص: ۳۴۰)

شیخ مفید (ره) همچنین درباره امام صادق (علیه السلام) می‌نویسد: «نقل الناس عنه من العلوم ما سارت به الركبان و انتشر ذكره فی البلدان و لم ينقل عن أحد من أهل بيته العلماء ما نقل عنه و لا لقی أحد منهم من أهل الآثار و نقله الاخبار و لا نقلوا عنهم كما نقلوا عن أبي عبد الله علیه السلام فإن اصحاب الحديث قد جمعوا أسماء الرواة عنه من الثقات على اختلافهم فی الآراء و المقالات فكانوا أربعة آلاف رجل (طوسی، ج ۲، ص ۹)

بصورت مناظرات با فرقه ها و ادیان دیگر

با ورود امام رضا (علیه السلام) به خراسان احادیث شیعه منتشر شد و آنانی که به انگیزه شنیدن حدیث به کوفه و مدینه سفر می‌کردند به سوی خراسان رهسپار شدند و سخنان امام را می‌شنیدند و شاید بتوان گفت پیامد افزون شدن حضور روایات امام رضا (علیه السلام) در جوامع اهل سنت مشخص است، به گونه‌ای که احادیث امام رضا (علیه السلام) بیش از احادیث صادقین (علیهما السلام) در میان جوامع سنی یافت می‌شود

و برخی مانند احمد بن حنبل سند صحیفه امام رضا (علیه السلام) را بهترین سند دانسته است. و از همه مهمتر جلسات مناظرات مامون بود که با حضور علی ابن موسی الرضا علیه السلام و عالمان سایر فرقه های دیگر موجب نشر و نقل احادیث و بالخصوص فکر شیعه می شد.

روش سوم: تربیت و تعلیم شاگردان

تربیت و تعلیم شاگردان بصورت عام و خاص توسط ائمه انجام می گرفته که به نمونه هایی از آنها اشاره خواهیم نمود. بر این اساس روش سوم را می توان به صورت ذیل تقسیم نمود:

الف) تربیت شاگردان عام

ب) تربیت شاگردان خاص به دو صورت:

۱- تربیت به نحو وکالت و آموزش جهت دوران غیبت

۲- تعلیم در علوم خاص

تربیت شاگردان زبده در تخصص های مختلف

در زمانهای هر یک از امامان این شیوه را می توان کم یا زیاد ملاحظه نمود مثل نقل و نگارش حدیث در قالب تعلیم دعاها به برخی شاگردان خاص در زمان علی علیه السلام به کمیل یا تعلیم دعای ابوحمزه ثمالی و ...

اما این امر در زمان صادقین (علیهما السلام) به بعد عده ای خاص از راویان تمامی وقت خود را صرف تعلیم و تعلّم می نمودند. شاهد این بیان کلام محمد بن مسلم که اشاره به شنیدن ۴۶ هزار حدیث دارد نشانگر آن است که او چندین سال در حال دریافت معارف و احادیث از این دو امام بزرگوار داشته است.

زراره نیز می‌گوید: «من میان نماز ظهر و عصر به خدمت امام باقر (علیه السلام) می‌رسیدم تا سؤالات خود را مطرح کنم و کسی از اغیار مزاحم ما نباشد.

این گروه زبده که به بعضی از آنان در اصحاب اجماع اشاره شده است موجب رونق گرفتن حوزه‌های شیعی و رعایت سلسله مراتب علمی در مباحث شده‌اند.

کما اینکه صادقین علیهما السلام با توجه به فزونی شاگردان دانشمند خود آنان را برای به کارگیری صحیح از احادیث تربیت می‌کردند. و شیوه استنباط را به آنان آموختند و نیز از آنان می‌خواستند که هر گونه سخنی را به عنوان حدیث نپذیرند و موازین خاصی را برای پذیرش حدیث معرفی کردند.

وجود شاگردان مستعد و فقیه و متکلم، آمادگی آنان برای یادگیری و تحقیق در مسائل مختلف سبب شد که معارف شیعی از ژرفای خاصی برخوردار شود که در زمان های پیشین موجود نبود سؤالات بسیاری از افراد از جایگاه فقیهی صاحب نظر و آشنا به قوائد و مبانی بود مباحثات و نکته گیریهای و یا در خواست بیان بواطن قرآن از سوی زرارۀ بن‌اعین و... از این گروه است.

مراجعات بسیار مردمان فقه شیعه را تنومند و مقتدر ساخت، به گونه‌ای که راویان فقیه همانند محمد بن مسلم مورد مراجعه بزرگان سنی همچون ابوحنیفه و شریک (قاضی کوفه) بودند. در چنین محیط دانش‌پژوهی‌ای است که امام باقر (علیه السلام) به ابان می‌فرماید: «إجلس فی مسجد المدینة و أفتِ الناس فأنی احب أن یری فی شیعتی مثلک» (الطوسی، ۱۴۱۷هـ ص ۵)

گسترش مناطق تحت نفوذ مسلمانان و آشنایی با فرهنگهای بیگانه از سویی و ترویج فرهنگ حاکم اموی از دگر سو شبهات بسیاری را پدید آورد که این دو امام با تربیت شاگردان خاص به دفاع از معارف اسلامی و پاسخ به شبهات پرداختند (کلینی، ۱۳۷۵، ج ۱، ص ۱۰، ح ۱۰۸)

صفات باری، قضا و قدر، اراده الهی و موضوع امامت و تأکید بر منصوص بودن آن بخشی از احادیث اعتقادی صادقین (علیهم‌السلام) می‌باشد که از اینگونه شاگردان نقل شده است.

از طرفی بیان قواعد کلی و آموزش شیوهٔ اجتهاد نیز در میان احادیث امام باقر و امام صادق (علیهما السلام) جایگاهی ویژه دارد. امام صادق (علیه السلام) می‌فرماید: إِنَّمَا عَلَيْنَا أَنْ نَلْقَى الْيَكْمَ الْأَصُولَ وَ عَلَيْنَا أَنْ تَفْرَعُوا (الحر العاملي، ۱۴۱۴، ج ۲، ص ۶۱، ح ۳۳۲۰۱) استصحاب، برائت، اصالة الحل، قاعده لا حرج و ... همگی از رهاورد احادیث این دو امام بزرگوار است.

امام صادق (علیه السلام) در هنگام رواج صوفی‌گری در میان اهل سنت یاران خود را با سلاح اخلاق و دعا تجهیز نمود و آنان را مزین به اخلاق الهی فرمود. مطالعه وصیت زیبای امام صادق (علیه السلام) به عبدالله بن جندب و تأمل در موارد اخلاق اجتماعی آن پیشنهاد می‌شود. (الحرانی، ۱۴۰۴، ص ۳۰۳ و ۳۰۴)

کمبود متون حدیثی که به سبب منع از نگارش حدیث پدید در میان اهل سنت پیش آمده بود سبب شد که بزرگان ۴ فرقه اهل سنت نیز از امام صادق بهره بردند که اینک از ابوحنیفه نقل شده است که «لولا السنتان لهلك نعمان» (طوسی، ص ۲۵) ابوحنیفه همچنین از علم محمد بن مسلم، صحابه خاص امام باقر (علیه السلام) که در کوفه سکونت داشت بهره می‌برد. و هکذا اسماعیل بن ابی‌زیاد، مشهور به سکونی، که روایتش در جوامع شیعی نیز نقل شده و موثق تلقی می‌شوند از این جمله اند.

وکالت دادن به اشخاص خاص

عدم دسترسی به امامان علیهم السلام، دوری مسافت شیعیان و دشواری ارتباط مستقیم با امام علیه السلام سبب گردید امامان علیهم السلام با مشابه سازی شرایط غیبت، فرهنگ مراجعه به عالم را جایگزین مراجعه به امام نمایند و در هر منطقه‌ای شخصی از طرف امام علیه السلام پاسخگویی به سؤالات و نیز حلّ و فصل خصومات را برعهده بگیرند. اینان پرسش‌های مردم را به امام علیه السلام می‌رساندند و پاسخ‌های امام علیه السلام را به مردم منتقل می‌کردند.

نتیجه

از مجموع گزاره‌هایی که بیان نمودیم بدست می‌آید که ائمه اهلبیت علیهم السلام در نشر حدیث روش‌هایی خاصی را بکار برده‌اند که در برخی روشها مثل کتابت و بصورت شفاهی همه مشترک‌اند و در برخی روشها مثل تربیت شاگردان بخاطر وجود زمینه‌های مساعد یا غیر مساعد برخی امامان توفیق بیشتری داشته‌اند. بر آن اساس روشهای نقل و نگارش حدیث توسط اهلبیت علیهم السلام را می‌توان به سه صورت کلی؛ کتابت، نقل شفاهی و تعلیم و تربیت شاگردان بیان نمود و همه روشهای نشر حدیث را به این سه روش بر گرداند که در این تحقیق سعس نگارنده بر این سه امر بوده است.

منابع

۱. بحرانی، ابن میثم. (۱۴۱۷). *شرح نهج البلاغه*، مشهد: مجمع البحوث الإسلامية.
۲. ابن المنظور، محمد بن مکرم. (۱۴۱۴). *لسان العرب*، چاپ سوم، بیروت: دار صادر.
۳. حرانی، حسن بن علی. (۱۴۰۴ق). *تحف العقول*، تصحیح و تعلیق: علی اکبر الغفاری، عن آل الرسول، الطبعة الثالثة. قم: مؤسسه النشر الاسلامی التابعة لجماعة المدرسين.
۴. حلی، حسن بن یوسف، (۱۴۲۳ق). *الآلفین*، قم، المؤسسة الإسلامية.
۵. راغب الأصفهانی، أبو القاسم الحسین بن محمد. (۱۴۱۲ق). *المفردات فی غریب القرآن*، بیروت: دار القلم، الدار الشامیة.
۶. زین العابدین، علی بن حسین (بی تا) *صحیفه کامله سجادیه*، ترجمه صدرالدین بلاغی، تهران، دارالکتب الاسلامیه.

۷. شیخ حر عاملی، محمد بن الحسن. (۱۴۱۴). *وسائل الشیعه*، تحقیق: مؤسسه آل البيت، الطبعة الثانية، قم: مؤسسه آل البيت.

۸. صدوق، محمد بن علی بن بابویه القمی. (۱۳۶۱ ش). *معانی الأخبار*، تصحیح علی اکبر غفاری، قم: انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.

۹. طوسی، محمد بن حسین، الارشاد، *نرم افزار مکتبه الشامله*

۱۰. _____ رجال الطوسی، نرم افزار مکتبه الشامله

۱۱. _____ (۱۴۱۷). الفهرست، تحقیق: جواد القیومی، قم: مؤسسه نشر الفقاهه،

الطبعة الاولى، شماره ۶۱.

۱۲. طهرانی، آقا بزرگ. (۱۴۰۳). *الذریعة إلى تصانیف الشیعة*، بیروت: دارالاضواء، الطبعة الثالثة.

۱۳. عطاردی، عزیز الله. (۱۳۷۳). *مسند الامام المجتبی و مسند الامام الشهد عزیز الله*، تهران.

۱۴. _____ (۱۳۹۲). *مسند الامام الرضا علیه السلام*، الطبعة الاولى، تهران: مکتبه

الصدوق.

۱۵. _____ (۱۳۷۳). *مسند حضرت فاطمه (علیها السلام)*، تهران.

۱۶. علم الهدی، سید مرتضی. (۱۴۰۹). *الذریعة إلى حافظ الشریعة* تهران: دانشگاه تهران

۱۷. قرشی، باقر شریف، *حیاه الامام زین العابدین؛ در الاضواء*، لبنان:

۱۸. کلینی، محمد ابن یعقوب. (۱۳۷۵). *الکافی*، تهران: ولی عصر.

۱۹. مجله علوم حدیث، شماره ۶، ص ۱۸، ۲۳۱ و شماره ۱، ص ۱۲۳ - ۶۹.

۲۰. محدث بحرانی، *عوالم العلوم و المعارف و الاحوال من الايات و الاخبار و الاقوال*، قم:

مؤسسه الامام المهدی.

۲۱. معارف، مجید. (۱۳۸۷). *تاریخ عمومی حدیث*، تهران: کویر..
۲۲. محمد بن محمد بن نعمان الاکبری البغدادی، الشیخ المفید. (۱۴۱۳). *الارشاد*، تحقیق: مؤسسه آل البيت، الارشاد فی معرفه حجج الله علی العباد، الطبیعه الاولى، قم: المؤتمر الالفی للشیخ المفید.
۲۳. (۱۳۷۸). *موسوعه کلمات الامام الحسین (علیه السلام)*، تهران: سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی، دفتر انتشارات کمک آموزشی،
۲۴. مهدوی راد، محمد علی. (۱۳۸۸). *تدوین الحدیث عند الشیعه الامامیه*، تهران، هستی نما.